

Каниметов А.К., Майкаданова Н.Т.

ЭГЕМЕНДИК ЖЫЛДАРЫНДАГЫ УЛУТ АРАЛЫК МАМИЛЕЛЕР

Каниметов А.К., Майкаданова Н.Т.

МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

A.K. Kanimetov, N.T. Maikadanova

IN THE YEARS OF INDEPENDENCE INTERETHNIC RELATIONS

УДК:101.4 (575.6)

Макалада улут аралык мамилелер менен өлкөнүн тарыхынын эң көрүнүктүү мезгилдери элдин биримдиги, ар түрдүү этностордун өкүлдөрүнүн ортосундагы достук байланыштары баяндалат.

В статье излагается межнациональные отношения, солидарность народа, дружественные связи среди представителей различных этносов в значительных моментах истории страны.

The article deals with interethnic relations, solidarity and friendly relationships among predstavila different ethnic groups in the significant moments in the history of the country.

Улут деген түшүнүк бүгүнкү күндө эки башка мааниде кабылданып жүрөт. Биринчиден – этностко тиешелүү, экинчиси субэтностук мааниде, мисалы «Америка улутту» деген сыяктуу түшүнүк. Ал деле биринчи иретте мамлекеттин пайдубалын түзгөн, улуттун кызыкчылыгына карата негизделет. Этностун улутчулдугу анын саясий абалына жараша болот. Эгерде ал мамлекеттин негизин түзсө, адатта анын маданияты, тили жана башка үстөмдүк абалда болот жана ал мамлекет унитардуу формага ээ болот. Бирок мамлекеттин негизин түзүп, ошол эле учурда тилин, маданиятын унутуп калган улуттар бар. Мисалы, Ирландияда ирланд тилин билгендер 20 гана пайызын түзөт. Унитардуу мамлекеттерде мамлекеттин түп негизи болгон, андагы көпчүлүктү түзгөн эл өз маданиятын, тилин жана баалуулуктарын өзү жашаган өлкөдө башкы орунга коюуга аракет кылышат. Бул болсо көпчүлүктүн бийлиги катары таанылган демократиянын принциптерине да туура келет.

Кыргызстанда кыргыздар тарыхый жактан өлкөдө негизин түзгөн жана баасымдуу көпчүлүккө ээ болгон калк. Биздин өлкө кыргыз элинин атын алып жүрөт жана унитардуу мамлекет болуп эсептелет. Ушул негиздерден улам, башкы идея боюнча Кыргызстанда кыргыз тили бирден бир мамлекеттик тил, кыргыз маданияты негизги маданият, кыргыз эли өз мамлекетинин ээси болуп, өлкөдөгү башка улуттарга ата ордуна боло турган жоопкерчиликти ала билүүгө тийиш эле. Бирок Кыргызстанда тескерисинче кыргыз улутунун саясий, руханий, экономикалык кызыкчылыктары арткы орунга жылып, азыркы ааламдашуу заманында биздин өлкө ислам дүйнөсүнүн, орус империясынын, Батыштын, Кытайдын жана коңшулаш мамлекеттердин таасири астында калды. Кыргыз-

стандын түндүк аймактарында орус тили, ал эми түштүктө өзбек телеканалдары үстөмдүк кылууда.

Өлкөдөгү башка улуттарды өз тилине, маданиятына, бооруна тартып, бирдиктүү эл кылып алыш үчүн эмне кылыш керек? Аларды кой өзүбүздөгү уруучулдукту, жердештикти кантип жеңебиз? Кыргыздын менталитетине, тарыхый басып өткөн жолуна жана тажрыйбасына ылайык башкаруу системасы, экономикалык саясаты кандай болууга тийиш? Мына ушулардын баары тең кыргыз улутчулдарынын кыйласын азырынча ойлонткону сезиле элек, бирок чындап келсе, терең ойлонтотурган маселелердин бири болуп саналат.

Кыргызстанда кыргыздардан тышкары 80 ашык улуттар жашайт жана алар жалпы калктын 29 пайызын түзөт. Мына ошондуктан өлкөбүздүн ар бир атуулу улутуна карабастан мамлекетибизди ардактап, өмүр өткүчө өзүнүн гана керт башынын кызыкчылыгы менен чектебей, киндик каны тамган жерди ардактоону, ата-бабадан келе жаткан каада-салттарды жана ынтымак тууралуу улуу нускаларды кийинки муунга өткөрүп берүүсү ыйык парз. Мамлекетибиздин тарыхына көз чаптырсак, 1990-жылы 15 декабрда Кыргыз ССРинин Жогорку Совети Кыргыз Республикасынын мамлекеттик эгемендүүлүгү жөнүндөгү «Декларация» кабыл алган. Анда республиканын ар түрдүү улуттарынан турган граждандары Кыргыз Республикасынын элин түзөт, Республикада жашаган бардык улуттардын улуттук маданиятын, тилин, каада-салттарын сактоого жана өнүктүрүүгө кам көрүлөт деп баса белгиленгендиги тарыхый чындык болуп эсептелинет.

Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин сессиясы 1991-жылы 31-августа Кыргыз Республикасынын мамлекеттик көз карандысыздыгы жөнүндөгү Декларацияны кабыл алган. Бул боюнча Кыргыз Республикасы көз карандысыз, эгемендүү демократиялык мамлекет деп салтанаттуу жарыяланып, дүйнөнүн картасында жаңы, өз алдынча, көз каранды эмес мамлекет Кыргыз Республикасы пайда болду. СССРдин кулашы жана КМШнын түзүлүшү мыйзам ченемдүү көрүнүш болуп, КМШга кирген ар бир мамлекет өзүнүн территориясында жашаган бөлөк өлкөлөрдүн граждандарына улуттук жана өзгөчөлүктөрүнө карабастан граждандык, саясий, социалдык, экономикалык жана маданий укуктарды, адам укугунун эл аралык нормаларына ылайык камсыз кылууга милдеттенген.

Кыргызстан көп улуттуу өлкө болгондуктан, көз карандысыздыктын алгачкы жылдарындагы «Кыргызстан – жалпыбыздын үйүбүз», «Кыргызстан – адам укуктарынын өлкөсү» деген идеологиялык концепцияларды ишке ашырып, этностор аралык диалогдорду уюштуруп, бул багытта көп иш аракеттер аткарылып келген. Кыргызстанда жашаган 154кө жакын этностун өкүлдөрүнүн бардыгын бир эл катарында кабылдап, бирдиктүү калк катары эсептегендиктен өзүнүн маңызына жана мазмунуна ылайык, Кыргызстан калкынын Ассамблеясы деген аталышка ээ болгон. Мына ошондон улам ага «Кыргызстан – жалпыбыздын үйүбүз» деген, кийин расмий идеологиялык концепцияга айланган принцип негиз кылынып алынган. 1994-жылы 22-январда Кыргызстандын калкынын Ассамблеясы түзүлүп, Кыргызстандагы элди биригүүгө, баш кошууга чакырган ураандар азыркы учурда да өз маанисин жоготпой келет. Ассамблеянын түзүлүшү менен республикадагы этностордун өздөрүнүн тилдерин, маданияттарын жана каада-салттарын сактап, өнүктүрүү боюнча бир катар иштер аткарылып, эки миңден ашык мүчөлөрү бар диаспоралардын бардыгы өздөрүнүн бирикмелерин, борборлорун түзүү менен Ассамблеяга мүчө болуп киришкен. Кыргызстандын калкынын Ассамблеясынын КМШдагы, андан сырт жактардагы тектеш органдар, БУУ, ПРООН, ОБСЕ сыяктуу эл аралык уюмдар менен байланыштар түзүлүп, кызматташуулары жолго коюлган.

Эгемендик жылдарында, негизинен, улуттук мамилелер жаатында мамлекеттик саясатты иштеп чыгуу боюнча азыр-көптүр иштер аткарылган. Эгемендик жылдарында өзбек калкы чоң ийгиликтерге жетишип, өздөрүнүн өкүлдөрүн бийликтин ар кайсы бутактарына катыштырууга мүмкүндүк алышкан. Мындан сырткары өзбектер өз тилинде республика боюнча гезиттерди чыгарышып жана телеберүүлөрдү уюштурушкан. Ал эми уйгурлар «Иттипак» («Ынтымак»), дунгандар «Хуэймин бо», корейлер «Ильчи» («Биримдик»), тажиктер «Паеми Ала-Тоо» («Ала-Тоо кабарлары»), еврейлер «Малаян» («Булак»), татарлар-башкырлар «Туган тел», («Эне тил») деген гезиттерин чыгарышып, радио жана телеберүүлөрдү обого чыгарып турушкан.

Республикабыздагы 100дөн ашык мектепте окутуу өзбек, 6 мектепте тажик тилинде жүргүзүлүп, эгемендик жылдарында Ош кыргыз-өзбек мамлекеттик университети жана Жалал-Абад шаарында А.Батыров атындагы Эл достугу менчик университети ачылган, Азыр Ош мамлекеттик университетинин алдында Өзбек тили жана адабияты институту иштеп, өзбек улутундагы студенттер жалпы республикалык жана жергиликтүү жогорку окуу жайларында билим алып жатышат.

Республикабыздагы кыргыздардан кийинки саны жагынан эң көп этнос – өзбек улутундагылар болуп саналат. Биз баарыбыз түрк тектүү, түпкү тегибиз гана эмес, тилибиз да, маданиятыбыз да

окшош элдерден болуп саналабыз. Өзбек элинин кыргыз мамлекетинин калыптануусуна, экономикасынын жана социалдык чөйрөлөрүнүн өнүгүүсүнө кошкон салымдары эбегейсиз. 1990-жана 2010-жылы июндарда экстремисттик күчтөр тарабынан уюштурулган кагылышуулар эки элдин ортосундагы мамилелерди бузгандыгы жашыруун эмес, Бирок, ал трагедияларда эки элдин күнөөсү жок, күнөөнүн баардыгы сепаратисттик ураандар менен эки элди кайраштырып, провокацияларды уюштурган айрым бир саясатчыларда. Эгемендик жылдарында өзбек коомчулугунун татыктуу кадрлары республикалык парламенттин депутаты, Өкмөттүн мүчөсү жана ведомстволордун жетекчилери, облустук, райондук жана жергиликтүү кеңештердин өкүлдөрү болуп эмгектенип келишкен.

Союздун урашы улуттук аң-сезимдин көтөрүлүшүнө эле эмес, радикалдык мүнөздөгү диний уюмдардын да өсүүсүнө алып келген. Борбордук Азия проблемалары боюнча архивдик материалдар, илимий изилдөөлөр, 1990-жылдагы кандуу кагылыш боюнча фактылар жана аналитикалык документтер акыркы кездерде Түркстан ислам кыймылы жараткан идеяны Фергана өрөөнүндөгү ашынган исламдык жана улутчулдук багыттагы өзбектер, Фергана өрөөнүн бириктирип, бирдиктүү ислам мамлекетин – Халифатты түзүүгө аракеттенип жатышканын көрсөтүп турат. Ушундай эле максатты «Хизб-ут-Тахрир» диний партиясы амалкөй ыкмалар менен ишке ашырууну көздөп келүүдө. Ал эми Баткен облусундагы 1999-2000-жылдардагы согуштук аракеттер, андан кийин ислам согушчандарынын Кадамжайда, Жалал-Абадда жана Өзгөндөгү ошондой эле акыркы Ош жана Бишкек шаарындагы террордук актылар муну дагы бир жолу далилдеди.

Республикабыз үчүн орус тили жана маданияты мурдагы союз мезгилинде кандай чон мааниге ээ болсо, азыр деле сырткы дүйнө менен байланышуунун, илимий технологияларды, инновациялык көрүнүштөрүн өздөштүрүүдө чоң роль ойноодо. Ассамблеянын курамында орустардын «Гармония» (мурдагы Славянский фонд) аттуу коомдук бирикмеси негизги иштерди аткарып келишкен. Азыркы учурда бир катар Россиянын тийиштүү фонддары, кыргыз элчилиги менен биргеликте мамлекетибизде орус тилин, маданиятын сактап өнүктүрүү, эки мамлекеттин ортосундагы достук мамилелерди чыңдоо шарттарында албан эмгектерди аткарышууда. Бүгүнкү күндө республикабыздагы мектептердин 36 пайызында окутуу орус тилинде жүргүзүлөт. ЖОЖдордо жана атайын билим берүүчү мекемелерде да орус тилинин орду чон. Акыркы жылдарда Россиялык инвестициялар аркылуу республикабызда ири энергетикалык долбоорлордун ишке ашырыла башташы да орус тилинин, маданиятынын коомубуздагы позицияларын бекемдөөдө турат.

Мындан сырткары ар бир борборлордун жана этникалык бирикмелердин маданий массалык иш-чаралары орчундуу орунга ээ деп айтсак болот.

Республикабыздын майрамдарында, даназалуу күндөрүндө өткөрүлгөн иш-чараларга орустардын «Гармония», украиндердин «Барвинок», кабардин-балкарлардын «Кьюанч», корейлердин «Маннам», уйгурлардын «Иттипак», өзбектердин жана дунгандардын ыр-бий ансамблдери активдүү катышып келүүдө. Мындай маданий иштердин максаты – мамлекетибиздеги жаштарды мекенчилдикке, толеранттуулукка жана интернационалдуулукка тарбиялоо болуп эсептелет.

Республикада калктын саны 5 млн.дон ашык болсо, алардын 3/1 бөлүгү улуттук азчылыктарга киришет. Бизде орустар менен өзбектерден сырткары, уйгур, татар, башкыр, украин, азербайжан, корей, курддардын чоң диаспоралары бар. Булар маданияты, каада-салттары, бай тажрыйбалары бар этностордун өкүлдөрүнөн болуп, жалпы өлкөбүздүн экономикалык, социалдык жана маданий жаштардын өнүгүүсүнө оң таасирин тийгизүүдө.

Кыргызстанда өлкөнүн өнүгүшүн артка тарткан негативдүү көрүнүштөр да жетишерлик деп баса белгилесек болот. Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарындагы жакшы башталыштар унутулуп, демократиялык процесстер, реформалар авторитардык үй-бүлөлүк башкаруулар менен алмашып, коомдун баардык чөйрөсүн коррупция чырмап, ал элдин кеңири катмарынын нааразылыктарын жаратып, 2005-жылдын 24-мартындагы, 2010-жылдын 7-апрелиндеги элдик революцияларга алып келди. Экинчи революциядан кийинки бийлик үчүн болгон күрөштө айрым саясатчылар сепаратисттик ураандарды көтөрүшүп, 2010-жылдын июнундагы коогалаңдарды жаратышты. Элдин, мамлекеттин күчү менен кагылышуулар тез эле тыйылып, бир тараптуу иштерди жүрүзүү боюнча талаптар иштеле баштады. Өлкөнүн саясий жана экономикалык

багыттары алмашты. Президент А.Атамбаев жаңы милдеттерди коюшу менен, өлкөбүз башкаруунун президенттик-парламенттик жаңы формаларына өттүү.

2013-жылдын мартында Президенттин жарлыгы менен Кыргызстанда калктын биримдигин жана этностор аралык мамилелерди бекемдөөнүн концепциясы бекитилди. Бул концепцияда мамлекеттик тилдин келечекте республикабызда этностор аралык тилге айландырыла тургандыгы ачык көрсөтүлгөн. Жогорудагы айтылган Президенттин жарлыгына ылайык К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинде атайын «Тил борбору» түзүлүп, окуу жайындагы эмгектенип жатышкан профессорлук-окутуучулар жааматына жана облустун аймактарынан келген мектептин мугалимдерине кыргыз тили үйрөтүлө башталды. «Тил борборунда» мамлекеттик тилди үйрөтүүдөн сырткары белгилүү окумуштуулар, адабиятчылар, этностор аралык маселелер боюнча көрүнүктүү адистер менен жолугушуулар да өткөрүлүп турат.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасындагы Бириккен Улуттар уюму. Бишкек-2003
2. Демократическое управление: Новые подходы к развитию Кыргызстана. Кыргызская Республика, 2001г.
3. Ассамблея народа Кыргызстана. Сборник отчетов о деятельности Совета Ассамблеи народа Кыргызстана, Национально-культурных центров и общественных объединений, входящих в состав Ассамблеи народа Кыргызстана (1996-2000гг.) Бишкек-2000
4. Осмонов О.Ж. Кыргызстандын тарыхы (Байыркы доордон азыркы мезгилге чейин). Бишкек-2007
5. 2013-2017-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасы туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы. Эркин Тоо, 2013-ж.19-февралы, №12

Рецензент: к.и.н. Эсеналиева Г.Ө.